

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و مسجد

دکتر علی محمدی آشنانی

چکیده

این نوشتار با توجه به بنیادگذاری اسلام بر توحید ناب علمی و عملی و معرفی عبودیت و عبادت به عنوان هدف آفرینش، سیر تعالی و راه دستیابی انسان به جایگاه گرانسنگ و بی‌بدیل مسجد و مکان عظیم آن در سیره نبوی، سه محور را در آن برجسته نموده است:

- ۱ - مسجد نقطه آغاز و سنگ بنای کادرسازی و تشکیل حاکمیت و حکومت اسلامی.
- ۲ - مسجد کانون مرکزی جامعه‌سازی اسلامی.
- ۳ - مسجد پایگاه وحدت و جایگاه حل اختلاف.

نگارنده راز نام‌گذاری ستون‌های مختلف مسجد نبوی را ابعاد، جنبه و کارکردهای گوناگون مسجد دانسته، نقطه آغاز و مرکز اصلاح، تعالی و حل مشکلات کنونی امت اسلامی، همچنین مرکز هدایت و نقطه امید و هدایت بشریت معاصر را مسجد معرفی کرده است و در پایان با تأکید بر ضرورت پیروی از سیره نبوی، احیای سنت رسول اعظم در مورد مسجد را تنها راه برون رفت از مشکلات در دوران معاصر و راه چاره حل اساسی آنها شناسانده است.

واژگان کلیدی: مسجد، سیره، رسول اعظم، کادر سازی، جامعه سازی، وحدت.

پیش‌گفتار

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على اشرف الانبياء والمرسلين سيدنا محمد و على آله
الطيبين
الطاهرين.

در سال رسول اعظم و در آستانه سالگشت بعثت فرخنده آن حضرت و با تقارن یافتن

هفته وحدت و هفته گرامی‌داشت مساجد، پرداختن به نقطه آغازین و سنگ بنای تحول یافتن یثرب به مدینه النبی، یعنی مسجد، امری بایسته و در خور توجه و راه حل بسیاری از مشکلات امروز امت اسلامی است؛ زیرا در مکتب اسلام که به عنوان آخرین مکتب حیات بخش الهی، براساس توحید ناب نظری و عملی بنا شده^۱ و همه امور معرفتی، اخلاقی و احکام عملی این دین براساس توحید سامان یافته است و هدف از آفرینش آدمی و راه رسیدن انسان به قرب و جایگاه منیع خلافت الهی،^۲ عبادت، عبودیت و بندگی ذات اقدس الهی معرفی شده،^۳ مسجد جایگاهی گرانسنگ و بی‌بدیل داشته و در سنت و سیره مبارک رسول اعظم مکانتی عظیم یافته است.

از آنجا که نمی‌توان به همه ابعاد این موضوع پرداخت، تنها به سه نکته اساسی یعنی: نقطه آغاز حرکت‌های دینی، جامعه‌سازی اسلامی و وحدت آفرینی مساجد اشاره می‌شود:

۱ - مسجد نقطه آغاز و سنگ بنای کادرسازی و تشکیل حاکمیت و حکومت اسلامی

اگرچه در سیره حضرت رسول، تشکیل جلسات آموزش در دوران آغازین بعثت و سال‌های مخفی دعوت در خانه ارقم بن ابی‌ارقم در کنار مسجدالحرام بر دامنه کوه صفا^۴ و برگزاری نماز جماعت در سال‌های پس از آن در درون مسجدالحرام و در برابر کعبه^۵ و نشستن در حجر اسماعیل و قرائت قرآن^۶ نشانگر اهمیت مسجد در کادرسازی است ولی توجه به رویدادهای هجرت آن حضرت از مکه به مدینه و تلاش آن پیامبر بزرگ برای بنیان نهادن يك جامعه ایده‌آل نمونه و آرمانی اسلامی و تغییر جامعه جهل و ظلم و خرافه یثرب به شهر علم و نور و عدالت مدینه النبی نشان می‌دهد که نقطه آغاز همه تلاش‌ها و سنگ بنای جامعه‌سازی اسلامی و زیر ساخت تشکیل حاکمیت و حکومت اسلامی نبوی، تأسیس مسجد، است.

آری! تأسیس مسجد قبا در آن اقامت کوتاه سه روزه و انتخاب مکان برای بنیان نهادن مسجد نبوی به محض ورود به مدینه،^۷ برای همه مسلمانان و بویژه برای اندیشمندی که در

^۱ . «مالکم من اله غیره»، اعراف: ۵۹ ، ۶۵ ، ۷۳ ، ۸۵ .

^۲ . «انی جاعل فی الارض خلیفه» بقره: ۳۱ .

^۳ . «ما خلقت الجن و الانس الا لعبدون» ذاریات: ۵۶ .

^۴ . سیره ابن‌هشام: ج ۱ ، ص ۲۶۳ ؛ سیره ابن‌حلبی: ج ۱ ، ص ۳۱۹ .

^۵ . اسدالغابه، ابن‌اتیر، الاصابه ابن‌حجر، به نقل از: فراهی از زندگی پیامبر اسلام: ص ۹۷ .

^۶ . «کان رسول الله یفعد فی الحجر و یقرأ القرآن» بحارالانوار.

^۷ . آثار اسلامی مکه و مدینه: ص ۱۹۹ .

سیره پیامبر اعظم تأمل می‌کنند، پیامی معنادار در بر دارد.^۸ پیامبر در اولین گام به مسجدسازی پرداخت و با این اقدام، مرکز ثقل همه تحولات و اصلاحات لازم را بنیان نهاد و در حقیقت با ساخت مسجد، نخستین گام برای تشکیل دولت اسلامی به معنای حقیقی را برداشت. بدینسان زیر ساخت و عامل اصیل و اصلی همه تحولات فردی و اجتماعی در سیره نبوی، مسجد بود.^۹

۲ - مسجد کانون مرکزی جامعه‌سازی اسلامی

اساساً رسالت پیامبر این بود که جامعه بت‌پرست، مشرک خرافی، عقب مانده، جاهل و پراز ظلم و ستم و تباهی و اختناق آن گونه که امام علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه توصیف می‌کند،^{۱۰} را به جامعه‌ای یکتا پرست، آزاد، عادل، انسانی و معنوی تبدیل نماید^{۱۱} تا همه بشریت از برکات آن برخوردار گردد:

برای این جامعه‌سازی جدید و این تلاش بزرگ الهی که اقامه عدالت در صدر می‌نشیند و باید هر چیز و هر کس در جایگاه خود قرار گیرد به یک مرکزیت مطمئن و کارآمد نیاز بود؛ بدین رو پیامبر با برنامه‌ریزی دقیق و الهی خود، برای جامعه‌سازی نوین قرآنی، به تأسیس کانونی به نام مسجد دست یازید.

بدینسان در سنت و سیره نبوی مسجد تنها یک نقطه آغاز و یک مرکز عبادی فردی نبود؛ بلکه بدون مبالغه مسجد مرکز و کانون هدایت همه تحولات، اصلاحات و همه امور بود.^{۱۲} آن حضرت در این کانون نورانی، نخست فرهنگ‌سازی قرآنی را در دستور کار قرار داد و این‌گونه بود که مسجد با نقش فرهنگ‌ساز خود، جامعه نمونه‌ای را تحقق بخشید که در آن جامعه، همه امور از معرفت علمی، تا امور سیاسی و اجرایی همه و همه از مسجد الهام می‌گرفت

^۸ . (لِيقوم الناس بالقسط و انزلنا معهم الكتاب و الميزان) حدید: ۲۵ .

^۹ . صحیح بخاری: ج ۱ ، کتاب علم، ص ۴۲ ؛ فراهینی از زندگانی: ص ۲۰۹ - ۲۱۱ .

^{۱۰} . «و اهل الارض یومئذ ملل متفرقه و اهواء منتشره و طوائف منتشره بین مشبه لله بخلقه او ملحد فی اسمه او مشیر الی غیره...» نهج‌البلاغه: خ اول .
«و انتم معشر العرب علی شر دین و فی شر دار منیخون بین حجاره خشن و حیات صم تشریون الکدر و تأکلون الجشب و تسفکون دماءکم و تقطعون ارحامکم، الاصلام فیکم منصوبه و الانام بکم معصوبه» نهج‌البلاغه: خ ۲۶ .

^{۱۱} . «و یضع عنهم اصرهم و الاعلال التي كانت علیهم» اعراف: ۱۵۷ .

^{۱۲} . صحیفه نور .

و راز تحول یثرب به مدینه آرمانی پیامبر را باید در نقش آفرینی عالی این محور مقدس، جستجو نمود.

بدون تردید علم مسجد محور، اجتماع مسجد محور، اقتصاد مسجد محور، سیاست مسجد محور، با علم و اجتماع و سیاستی که محورش مسجد نباشد، تفاوت بنیادین دارد. شاید تقسیم نمودن فضای مسجد میان کارکردهای مختلف و اختصاص هر ستون و اطراف آن به يك امر و آغاز گسترده آموزش‌های علمی و عملی را بتوان در این راستا ارزیابی نمود.

برگزاری نماز جماعت، آموزش قرآن کریم و ارایه خطابه‌های موعظه‌آمیز و اصلاح‌گرایانه، پذیرش نمایندگان مذاهب و مکاتب و قبایل و بحث و گفت‌وگو با آنان، اسکان مهاجرین بر گرد مسجد و... چنان تحول فرهنگی در یثرب به وجود آورد که به تحقق جامعه آرمانی اسلامی انجامید.

تعلیم و تعلم معارف و آموزه‌های قرآن و سنت نبوی، مسجد را به دانشگاهی بدل نمود که در آن علم و اخلاق، آموزش و پرورش، عالم‌پروری و انسان‌سازی در کنار هم و آمیخته با یکدیگر ارائه می‌شد به گفته ابن‌مسعود تا به آیاتی که پیامبر به ما آموخته بود، عمل نمی‌کردیم آن حضرت آیات جدیدی به ما ارائه نمی‌کرد.

حضور پیامبر در جلسه آموزشی و ترجیح آن بر حلقه ذکر و عبادت با این بیان که «**کلاهما الی خیر ولكن بالتعلیم ارسلت**»^{۱۳} و جدیت در دور باش اصحاب از گناه و **فی ازاله الاثام عنهم مجتهدا**^{۱۴} نشان از آن دارد که حضرتش علم و عمل بر اساس آن را با همدیگر می‌خواست. به يك نمونه از معرفت آموزی علمی آموزه‌های قرآن در مساجد توجه فرمایید:

مردی بادیه‌نشین به مسجد آمد و از حضرتش تقاضای تعلیم آورده‌های جدید یعنی آیات قرآن را نمود؛ آن حضرت در پاسخ این تقاضا به تلاوت سوره زلزال پرداخت: «**فلما انتهى الی (فمن یعمل مثقال ذره خیرا یره و من یعمل مثقال ذره شرا) قال: اکفینی**» یا محمد مرا بس است که همه پیامت را دریافتم. سپس برخاست و از مسجد آهنگ بیرون رفتن کرد.

پیامبر به اصحاب فرمود: «**انصرف الرجل و هو فقیه**»^{۱۵}. این مورد تنها يك نمونه از هدایت بخشی و معرفت آموزی علمی در مساجد بود

^{۱۳} . بخارالانوار: ج ۱ ، ص ۲۰۶ ؛ منیه المرید، شهید ثانی: ص ۱۰۶ .

^{۱۴} . بخارالانوار: ج ۹ ، ص ۳۳۲ .

^{۱۵} . میزان الحکمه: ج ۳ ، ص ۲۴۵۵ .

که در فرصتی اندک، بادیه‌نشینی را به فقیه‌ای بدل نمود که فقاهتش مورد تأیید پیامبر قرار گرفت و تأثیر بخشی این‌گونه تعلیم در شکل‌گیری جهان بینی جدید و دغدغه آفرینی در مورد مبدأ و معاد را به خوبی نشان داد.

از بیان نمونه‌های دیگر در می‌گذریم که مجال تفصیل و فرصت تکثیر نیست. در حوزه معرفت‌آموزی عملی نیز مساجد نقش، اثرگذاری و تحول آفرینی بسیار شگفت‌انگیزی ایفا نمودند؛ به عنوان نمونه‌ای از خروار، چون حضور در مسجد، طهارت و نظافت پیشین را طلب می‌کرد، بویژه با استحباب مسواک و به کار بردن بوی خوش برای اقامه نماز و با اختصاص دادن ستون مخلقه به گیاه عطراگین خلوق برای خوشبو ساختن خود، مسجد عملاً لزوم رعایت بهداشت و آراستگی را به مردمان مسلمان می‌آموخت. برگزاری نماز جماعت در مسجد و قرار دادن افراد در يك صف و کنار هم و منظم ساختن صفوف توسط خود آن حضرت، نه تنها نظام طبقاتی اشراف و بردگان را درهم شکست و همه تفاخرات جاهلی را لگدکوب نمود و نظام نوین اجتماعی دیگری با ارزش‌های جدیدی به وجود آورد، بلکه رعایت نظم و ایجاد صفوفی در هم تنیده و منظم را به همگان آموخت. تشکیل جلسات مشورتی در مسجد، نه تنها لزوم تفکر و تأمل در امور اجتماعی مسلمانان را به همه افراد یاد می‌داد، بلکه به مسؤولان، رهبران و حاکمان استفاده از نظرات دیگران را آموزش داد.

پذیرفتن هیأت‌های نمایندگی مذهبی و قبیله‌ای و ارایه سخنان مستدل و متقن در برابر پرسش‌های آنان، عملاً مردمان پرورش یافته در دوران تعصب، جنگ و جاهلیت را به روش گفت‌وگوهای برهان مدار و جدال احسن و رعایت انصاف در ارزیابی سخنان ارائه شده رهنمون شد.^{۱۶} در یکی از مناظرات که **فیهت القوم و تحيروا و قالوا: یا محمد اجلنا نتفکر فیما قلته لنا فقال: انظروا فیه بقلوب معتقده للانصاف بهدیکم الله.**^{۱۷} به ما مهلت بده تا در آنچه فرمودی بیندیشیم، فرمود: بیندیشید ولی با قلب‌هایی که انصاف می‌ورزد تا هدایت شوید.^{۱۸} اسطوانه حرس آن هم در کنار اسطوانه الوفود در مسجد النبوی، اگرچه یادآور استفاد از سلاح برای تأمین امنیت جان پیامبر است،^{۱۹} ولی افزون بر آن و به دلیل تشکیل شورای نظامی در

^{۱۶} . آثار اسلامی مکه و مدینه: ص ۲۲۵ .

^{۱۷} . بخارالانوار: ج ۹ ، ص ۲۵۹ .

^{۱۸} . تفسیر موضوعی: ج ۸ ، ص ۸۷ .

^{۱۹} . ان هذا المحرس كان على ابن ابي طالب يجلس في صفحتها التي تلى القبر مما يلي باب رسول الله يحرس النبي وفاء الوفاء، ج ۲ ، ص ۴۴۸ .

مسجد، بعد نظامی مسجد در جامعه‌سازی آرمانی اسلام را نشان می‌دهد؛ دین اسلام و مسلمانان واقعی در کنار بحث و گفت‌وگوهای مستدل، سلاح نیز در دست دارند تا تهاجمات دشمن را با شدت تمام پاسخ گویند، چنان که دشمن بهراسید و چندان بیمناک شود که هرگز خیال حمله و غارت و استعمار و استعمار این امت را در سر نپروانند.^{۲۰}

۳ - مسجد پایگاه وحدت و جایگاه حل اختلاف

از آنجا که بدون در هم آمیختن نیروها و بدون انسجام یافتن يك اجتماع نمی‌توان تحولی انسانی و عمیق به وجود آورد، پیامبر به امر خداوند در حرکت و تلاش نوین خود، مردمان را به وحدت فراخواند: «ان هذه امتکم امه واحده و انا ربکم فاتقون».^{۲۱} دشمنی‌های دیرین را به دوستی‌های بی‌مانند تبدیل کرد و با عوامل اختلاف آفرین و با هرگونه اختلاف و اختلاف آفرینی خواه میان مهاجر و انصار و خواه میان عرب و عجم و... به شدت مخالفت می‌نمود؛ زیرا خداوند فرمان داده بود: «انما المؤمنون اخوه فاصلحوا بین احویکم».^{۲۲}

مرکز آموزش علمی و عملی و پایگاه اصلی وحدت و حل اختلاف مسجد بود به همین جهت وقتی مسجد ضرار این جایگاه و نقش وحدت آفرینی را از دست داد و به مرکزی برای اختلاف‌افکنی مبدل شد، تخریب گردید و جایگاه انبوه ساختن زباله شد. «و الذین اتخذوا مسجدا ضرارا و کفرا و تغریفا بین المؤمنین... لا تقم فیہ ابدا...».^{۲۳} این سنت نبوی به مسلمانان نشان داد که هر مرکز اختلاف آفرین هرکجا که باشد حتی اگر نام مسجد به خود بگیرد، باید تخریب و به مزبله تبدیل شود.

ضرورت پیروی از سیره در دوران معاصر

اندیشمندان عزیز و گرامی؛ برادران و خواهران! اکنون نباید تنها به ذکر و یادکرد سنت نبوی در مورد مساجد اکتفا نمود؛ بلکه پرسش اساسی آن است که اکنون برای اصلاح امت اسلامی و نجات بشریت از کجا و چگونه آغاز نمود و از کدامین مرکز تحول و اصلاحات امت اسلامی را

^{۲۰} . «و اعدوا لهم ما استطعتم من قوه و من رباط الخیل ترهبون به عوالله و عدوکم» انفال: ۶۰ .

^{۲۱} . مؤمنون: ۵۲ .

^{۲۲} . حجرات: آیه ۱۰ .

^{۲۳} . توبه: ۱۰۷ .

پی گرفت؟ پیام کنونی سنت نبوی در مورد مساجد چیست؟

بدون تردید امروز کلید حل مشکلات بسیار امت بزرگ اسلامی در مسجد یافت می‌شود؛ اقدام و سنت نبوی در تأسیس مسجد، يك حرکت مقطعی یا نمادین و اتفاقی نیست بلکه حساب شده نقطه آغاز را به ما نشان داده است و بدون شك هم اکنون نیز می‌تواند و می‌بایست نقطه آغاز و بهترین و کوتاه‌ترین مسیر اصلاح امت اسلامی قلمداد شود. پس باید به سنت نبوی بازگشت و مسجد را احیا نمود زیرا مشکل امت اسلامی نداشتن محل عبادت نیست که براساس فرموده رسولش: **«جعلت لی الارض مسجدا و طهورا»**^{۲۴} بلکه مشکل آنان مرکز هدایت و الهام امور مختلف است که سرچشمه آن در مسجد است.

بدینسان رهبران معنوی و فکری مسلمانان هم اکنون بر اساس شرح صدر **«الم نشرح لك صدرک»**^{۲۵} احساس مسئولیت **«عزیز علیه ما عنتم»**^{۲۶} و مصلحت سنجی امت **«ولا تتبع اهلوائهم»**^{۲۷} باید دامن پرده‌ها را برچینند و وحدت و یکدلی و یگانگی را که صلاح و اصلاح امت اسلامی در آن است، مورد توجه قرار دهند و آن را در احیای نقش‌ها و کارکرد مساجد جستجو کنند!

آری مسجد مرکز **«یتلوا علیهم آیاته و یزکیهم و یعلمهم الكتاب و الحکمه»**^{۲۸} بوده و باید باشد و رسالت پیغمبر **«لیقوم الناس بالقسط»**^{۲۹} و **«بضع عنهم اصرهم و الاغلال التي كانت علیهم»**^{۳۰} بوده و باید امروز رسالت دانشمندان مسلمان نیز همان باشد. به راستی آیا «اسطوانه الوفود» هم اینک نیز برای امت اسلامی پیامی برای برگزاری گفت‌وگوهای برهانی وحدت آفرین در بر ندارد؟
آیا اسطوانه مخلقه مسلمانان را به طهارت و آراستگی و خوشبویی دعوت نمی‌کند؟
آیا اسطوانه توبه و سریر در مسجد نبوی ما را به اعتکاف و استغفار و توبه فرا نمی‌خواند؟
و آیا سکوت امروزی مساجد در شبکه‌های مختلف صدایی، تصویری، اینترنتی و اینترنتی جهان با اسطوانه خانه سازگار است؟

24. شرح لمعه، شهید ثانی: ج ۱، ص ۱۵.

25. شرح: آیه ۱.

26. توبه: ۱۲۸.

27. مائده: ۴۹.

28. جمعه: ۲.

29. حدید: ۲۵.

30. اعراف: ۱۵۷.

به راستی آیا بعد جهاد آفرین مساجد قابل احیا نیست؟ اگر مساجد این کارکرد برگرفته از سنت نبوی را ایفا می‌کردند حتی اگر دولت‌های اسلامی به هر دلیل نمی‌توانستند از کیان امت اسلامی دفاع کنند و اسرائیل و آمریکا از لبنان و فلسطین و عراق برانند، آیا اسرائیل و آمریکا جرأت آن را داشت که این همه جنایات فجیع در لبنان و عراق و افغانستان به وجود آورد؟ افزون بر نقش آفرینی مساجد در حل مشکلات امت اسلامی، هم‌اکنون گمشده بشریت را نیز فقط در مساجد می‌توان یافت. به گفته الکسیس کارل دانشمند زیست شناس و برنده دو جایزه نوبل: انسان همچنان که به آب و اکسیژن نیازمند است، به خدا نیز محتاج است و احساس عرفانی، احساس اخلاقی، احساس جمال و نور عقل، به شخصیت بشری، شگفتگی و انبساط پر معنا و کاملی می‌بخشد... .

ملت‌هایی که نیایش از میان آنان رخت بریندد به طور قطعی سقوط می‌کنند.^{۳۱} مگر نه آن است که دانشگاه‌های صنعتی و تجربی و نظامی بریده از اخلاق و انسانیت و تهذیب که عالمان و متخصصان بی‌تعهد می‌پروراند و منشأ ساخت تسلیحات شیمیایی، بمب‌ها و کاربرد آنها علیه افراد بی‌گناه هستند و در يك کلام، جدا ساختن علم، صنعت، تربیت و اقتصاد از دین و مسجد و معبد، این مشکلات را به بار آورده است و هم‌اکنون بشریت خسارت جبران‌ناپذیر این جداسازی را تجربه می‌کند؟

براستی انسان مادی امروزی که به مادون انسانیت سقوط یافته و با گرفتار آمدن به نوعی جزمیت و دگماتیسم در مورد محسوسات عقل را از کلی نگری حق جویانه به جزئی نگری منفعت‌گرایانه معطوف ساخته و رفاه و پیشرفت اقتصادی، او را از تعالی انسانی و اخلاقی باز داشته، از کدامین مرکز جز مسجد می‌تواند انتظار هدایت و یاری داشته باشد؟ پس باید با ایمانی راستین و باوری پولادین سنت نبوی در مورد مساجد را پی گرفت که:

در این بحر جز مرد داعی نرفت
گم آن شد که دنبال داعی نرفت
کسانی کزین راه برگشته‌اند
برفتند بسیار و سرگشته‌اند
خلاف پیامبر کسی ره گزید
که هرگز به منزل نخواهد رسید
مپندار سعدی که راه صفا
توان رفت جز پی مصطفی^{۳۲}

^{۳۱} . نیایش: ص ۴۵ - ۳۵ .

^{۳۲} . مقدمه کتاب بوستان، سعدی شیرازی .